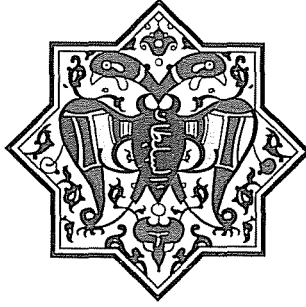

T.C.
CUMHURBAŞKANLIĞI
HİMAYESİNDE

II.Uluslararası Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Sempozyumu
SELÇUKLULARDA BİLİM ve DÜŞÜNCE

Bildiriler/Proceedings 19-21 Ekim 2011 KONYA

CİLT - 2

DÜŞÜNCE ve FELSEFE

Editör

Prof.Dr.Mustafa DEMİRCİ
Doç.Dr. Ali TEMİZEL
Doç.Dr. M.Ali HACIGÖKMEN
Yrd.Doç.Dr. Sefer SOLMAZ

II.Uluslararası Selçuklu Kùltür ve Medeniyeti Sempozyumu
SELÇUKLULARDA BİLİM ve DÜŞÜNCE
Bildiriler/Proceedings

CİLT –II
DÜŞÜNCE ve FELSEFE

Yayın Koordinatörü
Ali DÜZ

Sayfa Tasarım
M.Sinan ÜNALDI

Kapak Tasarım
Servet Can

Baskı
Servet Ofset Matbaa Ltd. Şti.
Matbaacılar Sit. Yayın Cd.
9. Blok No: 50 Karatay / KONYA
Tlf : 0 332 342 02 32

Basım Tarihi - Aralık 2013

SELÇUKLU BELEDİYESİ YAYINLARI
Yayıncı Sertifika No : 24883

Takım No
978-605-4886-00-5

ISBN
978-605-4886-02-9

Konya, 2013

BÜYÜK SELÇUKLULAR DÖNEMİNDE MÂTURÎDÎ TEMSİLCİLER

Doç.Dr. Ahmet AK¹

ÖZET

Maturidiliğe ait temel kaynakların çoğu, Ebu'l-Yüsr el-Pezdevi, Ömer en-Nesefî, Ebu'l-Muin en-Nesefî, Alauddin es-Semerkindi ve Ali b. Osman el-Uşî gibi Selçuklu Hanefi âlimlerince kaleme alınmıştır. Bu âlimlerden Ebu'l-Yüsr el-Pezdevi, Selçuklu sultanı Melikşah'ın 481/1099 yılında Semerkant'ı aldığı sırada Semerkant kadısı idi. O, Semerkant ve Buhara'da pek çok öğrenci yetiştirmiştir. Onun okuttuğu öğrencilerin en meşhuru, *Akâidü'n-Nesefiyye*'nin müellifi Ömer en-Nesefî'dir. Bu eser, sonraki dönemlerde Maturidiliğin temel kaynaklarından birisi olmuştur. Onun çağdaşı Ebu'l-Muin en-Nesefî de Maturidi'nin fikirlerini tamamen benimseyip savunmakla kalmamış, aynı zamanda onun fikirlerini geliştirip daha da sistemleştirmiştir. Ayrıca çok sayıda kıymetli eserler vermiş ve değerli talebeler yetiştirmiştir. Nitekim onun öğrencilerinden Alauddin es-Semerkindî, İmam Maturidi'nin *Tevîlatu'l-Kuran* adlı tefsirini şerh etmiştir. Bu sebeple Ebu'l-Muin en-Nesefî, Maturidiliğin ikinci büyük imamı kabul edilmiştir. Ali b. Osman el-Uşî de Maturidiliğin temel kaynaklarından biri olan Emâlî'yi yazmıştır. Söz konusu Hanefi âlimlerin tamamı, Selçuklular döneminde yaşamışlar ve İmam Maturidi'nin fikirlerini savunup yaymışlardır.

İmam Azam Ebû Hanife'nin itikada dair görüşleri, Ebu Mansur el-Maturidi tarafından geliştirilip sistemleştirildiği için Maturidilik ile Hanefilik arasında çok sıkı bir bağ bulunmaktadır. Ancak Büyük Selçuklular döneminde Maturidilik ismi henüz kavramlaşmadığı

¹ Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kelam ABD, KAHRAMANMARAŞ
aak@ksu.edu.tr

için onun yerine Ehl-i Sünnet, Hanefilik ve Ashabu Ebi Hanife gibi kavramlar kullanılmıştır. Bu sebeple, Maturidiyye isminin temelini Selçuklular döneminde atıldığı söylenebilir Nitekim VIII/XIV. yüzyılda yaşayan Allame-i Taftazani *Şerhu'l-Akaid* adlı eserinde yukarıda adı geçen Hanefilerin mezhebini "Maturidiyye" olarak isimlendirmiştir.

Tespit edebildiğimiz kadarıyla Ehl-i Sünnet'in Hanefi-Maturidi kolu, yukarıda zikrettiğimiz kelamcı ve fakihlerin yanı sıra Ahmet Yesevî ve hocası Yusuf el-Hemedani gibi büyük sufilerce de desteklenerek temsil edilmiştir. Keza bu mezhebe, Selçuklu sultanlarının yanı sıra hemen hemen bütün Türk emir ve valileri de sahip çıkmışlar ve onların görüşlerinin yayılması için onlara destek olmuşlardır. Özetle Selçuklular döneminde Hanefi-Maturidilik, Selçuklu Hanefi ulema ve ümeraca benimsenmiş, savunulmuş ve temsil edilmiştir.

Giriş

Selçuklular, V/XI. ve VI/XII. yüzyıllarda Horasan'ın tamamı ile Semerkant, Buhara, Belh ve Merv gibi Mâverâünnehir'in önemli şehirlerinde, Yemen dâhil bütün Hicaz bölgesinde, Suriye, Irak ve Anadolu'nun da bulunduğu geniş bir coğrafyada hüküm sürdüler.²

V/XI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Selçukluların hüküm sürdüğü coğrafyada Ebû'l-Yüsr el-Pezdevî (493–1099), Ebû'l-Muin en-Neseffî (508/1115), Ömer en-Neseffî (537/1142) ve Alâuddin es-Semerkindî (539/1144) gibi çok sayıda Hanefî âlim yetişti. İslam düşünce tarihinde ve özellikle de Mâtürîdîliğin teşekkülünde çok önemli bir yere sahip olan bu alimler ömürleri boyunca, İmam Mâtürîdî'nin ismini ve görüşlerini yaymaya çalıştılar.³ Bu bakımdan Ebû Mansûr el-Mâtürîdî'ye nispet edilen Mâtürîdîlik, sözkonusu Hanefî âlimlerin gayretiyle teşekkülünü tamamlamış ve büyük kitlelere ulaşmıştır.⁴

Tebliğimizde Büyük Selçuklular döneminde yaşamış olan söz konusu Hanefî âlimlerin İmam Mâtürîdî'nin görüşlerini nasıl yaydıklarını mümkün olduğu kadar kronolojik sıraya riayet ederek ele alacağız.

Konunun daha iyi anlaşılması için tebliğimiz, Mâtürîdîliğin Maveraünnehir'deki temsilcileri ve Horasan'daki temsilcileri olarak iki başlıkta sunulacaktır. Sunumumuza ilk önce Mâtürîdîliğin Maveraünnehirli temsilciler ile başlıyoruz.

A. Mâtürîdîliğin Mâverâünnehirli Temsilcileri

1. Ebû'l-Yüsr Muhammed el-Pezdevî

Selçuklular döneminde tespit edebildiğimiz kadarıyla Mâtürîdîliğin ilk büyük temsilcisi Sadrü'l-İslâm Ebû'l-Yüsr Muhammed b. Muhammed b. Abdülkerim el-Pezdevî (421–493/1027–1099)'dir. Selçuklu Sultanı Sultan Melikşah'ın 481/1099 yılında Semerkant'ı aldığı sırada Semer-

² Yakut el-Hamevî, Şihâbuddin Ebû Abdullah Yâkut b. Abdullah el-Hamevî (627/1229), thk. Ferîd Abdülaziz el-Cündî, *Mu'cemü'l-Büldân*, Beyrut 1990, I/18; Sadruddîn Ebû'l-Hasan Ali b. Nâşir b. Ali el-Hüseynî, (VI./XII. Asrın sonları, VII./XIII. Asrın başları), *Ahbârü'd-Devleti's-Selçûkiyye*, trc. Necatî Lügal, Ankara 1999, 15; İbnü'l-Esîr, İmâduddin Ebû'l-Hasan Ali b. Ebî Bekr eş-Şeybânî, *el-Kâmil fi't-Târihi'l-Ümem ve'l-Mülûk*, thk. Muhammed A. el-Atâ-Mustafa A. Atâ, Beyrut 1966, *el-Kâmil fi't-Târihi*, X/473; Kemâleddin Ebû'l-Kâsım Ömer İbn Adîm, *Buğyetü'l-Taleb fi Tarihi Haleb*, thk. ve nşr. Ali Sevim, Ankara 1976, 16, 17, 33; İbrahim Kafesoğlu, *Selçuklu Tarihi*, İstanbul 1992, 12.

³ Özervarlı, M. Sait, *Alâeddin el-Usmendî ve Lübâbü'l-Kelâm Adlı Eseri*, İstanbul 2005, 13.

⁴ Neseffî, Ebû'l-Muin Meymun b. Muhammed, *Tabıratü'l-Edille*, nşr., Claude Saleme, Dimaşk 1993, I/356; Krş., Wilferd F., Madelung, "The Spread of Mâtürîdîsm and Turks", *Actas do IV Congresso de Estudos Arabes e Islamicos*, E. J. Brill, Leiden 1971, 124; Özervarlı, M. Sait, *Alâeddin el-Usmendî ve Lübâbü'l-Kelâm Adlı Eseri*, İstanbul 2005, 12.

kant kadısı olan⁵ Pezdevî, kadılık görevinin yanı sıra Semerkant ve Buhâra'da yoğun bir şekilde ilmî faaliyette de bulunmuştur.⁶

421/1030 yılında dünyaya gelen Muhammed Pezdevî, İmam Mâturîdî'nin önde gelen öğrencilerinden Abdülkerim b. Musa el-Pezdevî (390/1000)'nin torunudur.⁷

İlk eğitimini babası Ebû'l-Hasan Muhammed el-Pezdevî'den alan Ebü'l-Yüsr el-Pezdevî, daha sonra çok sayıda Hanefî-Mâturîdî âlimden de ders almıştır.⁸

Leknevî'ye göre Pezdevî'nin hoca silsilesi, İsmail b. Abdüssâdık, dedesi Abdülkerim el-Pezdevî ve Ebû Mansûr el-Mâturîdî Muhammed b. Mahmud'a dayanmaktadır. Usûl'ye fûrû ilimlerinde üstün bir derece elde eden Ebü'l-Yüsr Pezdevî, Mâverâünnehirdeki Hanefîlerin başkanlığına getirilmiştir.⁹

Ebü'l-Yüsr Pezdevî, dedesi Abdülkerim b. Musa'nın çok sayıda kişiyle birlikte İmam Mâturîdî'den *Kitâbü't-Te'vîlât*'ı okuduklarını *Usûlü'd-Din* adlı eserinde kaydetmektedir.¹⁰ Burada geçen kayıta göre bölgenin baş hocası konumundaki Ebü'l-Yüsr Pezdevî'nin görüşleri en az iki koldan Mâturîdî'ye dayanmaktadır. Bunlardan birincisi babası ve İmam Mâturîdî'nin öğrencilerinden olan dedesi Abdülkerim Musa el-Pezdevî koludur. İkinci ise hocası İsmail b. Abdüssâdık ve dedesi Abdülkerim b. Musa el-Pezdevî koludur. O halde Ebü'l-Yüsr el-Pezdevî, İmam Mâturîdî'nin öğrencisinin öğrencilerinden okuyup yetişmiştir.

Ebü'l-Yüsr el-Pezdevî, eserlerinde İmam Mâturîdî'nin ismini ve görüşlerini överek öne çıkarmıştır. Nitekim o, *Usûlü'd-Din* adlı eserinde tekvin konusunu açıklarken Mâturîdî için, "Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat'in tekvin konusundaki görüşünü, icad mevcuttan başkadır, fakat icad, hâdis değildir diyerek düzeltmiştir"¹¹ demektedir. Bu kayıttan hareketle Selçuklular döneminde Ehl-i Sünnet'e ait görüşlerin İmam Mâturîdî tarafından sistemleştirildiğini yazan ilk kişinin Ebü'l-Yüsr el-Pezdevî olduğu söylenebilir.

⁵ Leknevî, *el-Fevâid*, 211; krş., Muhyiddin Ebû Muhammed Abdülkadir b. Muhammed el-Kureşî, *el-Cevâhiru'l-Mudhiyye fî Tabakâti'l-Hanefiyye*, nşr. Abdülfettah Muhammed el-Hulv, Kahire 1993, II/270

⁶ Kureşî, *el-Cevâhir*, II/270.

⁷ Zeynüddin Ebü'l-Kasım İbn Kutluboğa, *Tâcü't-Terâcim*, nşr. İbrahim Salih, Beyrut 1992, 191.

⁸ Leknevî, *el-Fevâid*, 283; Mahmud b. Süleyman el-Kefevî, *Ketâbü'l-Âlami'l-Ahyâr*, Süleymaniye Ktp. Ayasofya, Nu. 3401, v. 145.

⁹ Leknevî, *el-Fevâid*, 309.

¹⁰ Ebü'l-Yüsr Muhammed el-Pezdevî, *Kitâbu Usûlid-Dîn*, thk. Hans Peter Lins, Kahira 1963, 3.

¹¹ Pezdevî, *Kitâbu Usûlid-Dîn*, 70.

Sadru'l-İslâm Pezdevî, Semerkant ve Buhâra'da ikamet ederken eğitim faaliyetleri esnasında bir taraftan kıymetli eserler yazmış, diğer taraftan Ebû'l-Muîn en-Neseffî ve Ömer Neseffî gibi pek çok öğrenci yetiştirmiştir. Onun okuttuğu öğrencilerin en meşhuru, *Akâidü'n-Neseffîye*'nin yazarı olan Ebû'l-Hafs Necmüddin Ömer en-Neseffî (460–537/1078–1142)'dir. Bir diğer meşhur öğrencisi ise Mâtürîdî'nin tefsirini şerh eden ve daha çok Ebû'l-Muîn en-Neseffî'nin öğrencisi olarak bilinen Alâuddin es-Semerkandî'dir.¹²

Bu bakımdan Pezdevî'nin İmam Mâtürîdî ile Selçuklu Hanefî âlimleri arasında köprü vazifesi gördüğünü söylemek mümkündür. Bu sebeple, Mâtürîdîliğin Selçuklular döneminde yayılışında Ebû'l-Yüsr el-Pezdevî'nin çok büyük katkısı olmuştur. Onun, Mâtürîdîliğin yayılışına katkısını dört maddede özetlemek mümkündür.

Birincisi, *Kitâbü't-Tevhîd* ve *Kitâbü't-Teuflât* başta olmak üzere İmam Mâtürîdî'nin unutulmaya yüz tutmuş eserlerinin Pezdevî tarafından ortaya çıkarılması ve tavsiye edilmesidir.

İkincisi, Ebû'l-Yüsr el-Pezdevî'nin 481/1099 yılında Semerkant'a kadı tayin edilmesi ile Samanî yöneticileri tarafından dışlanan Mâtürîdî ve taraftarlarının siyasi desteğe kavuşmasıdır.¹³

Üçüncüsü, Pezdevî'nin sonraki dönemlerde Mâtürîdîye akâidi olarak meşhur olan *Akâidü'n-Neseffîye*'nin müellifi Ömer en-Neseffî'yi ve *Kitâbü't-Te'vîlât*'ı şerh eden Alâuddin es-Semerkandî gibi önemli âlimleri yetiştirmiş olması sayılabilir.

Dördüncüsü ise, Pezdevî'nin Mâtürîdî düşüncenin merkezi olan Semerkant'ta hadis imlâ ettirmesidir.¹⁴

Pezdevî'nin Semerkantlılara yazdırmak suretiyle hadis öğretmiş olması, Buhârî gibi meşhur hadis âlimleri çıkartarak bölgede belli bir nüfuzla sahip olan Hadis taraftarlarının Mâtürîdî düşünceye meyiletmelerine veya en azından sempatiyle bakmalarına vesile olduğunu düşünmekteyiz.

Sonuç olarak Pezdevî, İmam Mâtürîdî'yi "Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat'in reislerinden"¹⁵ kabul etmekle kalmamış, aynı zamanda onun Ebû Hanife'nin görüşlerini geliştirip sistemleştirdiğini, ayrıca Ebû Hanife'nin yanlış anlaşılabilir görüşlerini tashih edip, düzelttiğini söylemiştir. Diğer taraftan da Hanefîlerin itikatta Mutezîlî fikirlere ve Mutezî-

¹² Leknevî, *el-Fevâid*, 71, 309; Kefevî, *Ketâib*, v. 146a.

¹³ Krş., Ak, *Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik*, 29, 152.

¹⁴ Leknevî, *el-Fevâid*, 211.

¹⁵ Pezdevî, *Ehli Sünnet Akaidi*, 2.

le'den uzak durmalarını tavsiye etmiştir. Böylece Pezdevî, Hanefîlerin itikatta İmam Mâturîdî'nin görüşleri etrafında toplanmalarını tavsiye ederek Hanefî-Mâturîdîliğin yayılmasına çalışmıştır. O halde tespitlerimize göre yaklaşık bir asır ihmal edilen İmam Mâturîdî'nin isminin ve görüşlerinin Ebü'l-Yüsr el-Pezdevî'den itibaren daha çok tanınmaya başladığını ve Selçuklular döneminde Mâturîdîliğin ilk temsilcisinin Ebü'l-Yüsr el-Pezdevî olduğunu söylemek mümkündür.

2. Ebü'l-Muîn en-Neseî

Ebü'l-Muîn Meymûn b. Muhammed b. Muhammed b. Mutemid b. Ebî Mutî' Muhammed (Mekhûl) b. Fadl en-Neseî, 438/1046 yılında Neseî'de doğdu.¹⁶ O, Ebü'l-Yüsr el-Pezdevî gibi büyük âlimlerden okudu ve bir taraftan *Tabsîratü'l-Edille* ve *Bahru'l-Kelâm* gibi kıymetli eserler yazdı,¹⁷ diğer taraftan Alâuddîn es-Semerkindî ve Necmüddin Ömer en-Neseî gibi çok sayıda öğrenci yetiştirdi.¹⁸ Onun yetiştirdiği en meşhur öğrencisi, *Tuhfetü'l-Fukahâ*, *Mizânü'l-Usûl an Netâici'l-Ukûl* gibi önemli eserler veren ve Mâturîdî'nin *Kitâbü't-Te'vîlât*'ını şerh eden Alâuddîn es-Semerkindî'dir.¹⁹

Ebü'l-Muîn en-Neseî, *Tabsîratü'l-Edille* adlı eserinde İmam Mâturîdî'nin görüşlerini delilleri ile birlikte geniş bir şekilde açıklayan, hatta onun görüşlerini daha da geliştirip, sistemleştiren kişidir. Bu sebeple o, Mâturîdî fikirlerin açıklayıcısı ve tamamlayıcısı olarak kabul edilmektedir.²⁰ Bundan dolayı o, İmam Mâturîdî'den sonra gelen en büyük Mâturîdî kelâmcısı kabul edilmektedir.²¹ Kezâ Ebü'l-Muîn en-Neseî'nin Mâturîdîliğin gelişip yayılmasına katkısı, Eş'arîliğin gelişip yayılışına katkıda bulunan Bâkillânî gibi görülmüştür.²²

Öte yandan Ebü'l-Muîn en-Neseî'nin *Tabsîratü'l-Edille*'si Hanefî kültür çevrelerinde uzun süre nesilden nesile ve icâzetle okutulmuştur. Ebü'l-Muîn en-Neseî'nin icâzet silsilesi kaynaklarda şu şekilde geçmektedir: Alâuddîn Ebü Bekr Muhammed b. Ahmed b. Ebî Ahmed es-Semerkindî (539/1144), Muhammed b. Hüseyin b. Nâsır Abdülaziz en-

¹⁶ Kureşî, *el-Cevâhir*, III/527; Leknevî, *el-Fevâid*, 355; Yusuf Şevki Yavuz, "Neseî, Ebü'l-Muîn", *DİA*, İstanbul 2006, XXXII/568-570; Özel, *Hanefî Fıkah Âlimleri*, 41.

¹⁷ Leknevî, *el-Fevâid*, 355; Kureşî, *el-Cevâhir*, I/422 vd; Yavuz, "Neseî, Ebü'l-Muîn", *DİA*, XXXII/569-570.

¹⁸ Leknevî, *el-Fevâid*, 355; Muhammed b. Tavî et-Tancı, "Abu Mansûr al-Mâturîdî", *AÜFD*, C. IV (1955), 2.

¹⁹ Leknevî, *el-Fevâid*, 260; Kefevî, *Ketâib*, v. 309; Özel, *Hanefî Fıkah Âlimleri*, 47-48.

²⁰ Yazıcıoğlu, *Mâturîdî Kelâm Ekolünün İki Büyük Siması*, 294.

²¹ İsmail Hakkı İzmirli, *Muhassalü'l-Kelâm ve'l-Hikme*, İstanbul 1336, 7; Mâturîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, nşr., Fethullah Huleyf, *Kitâbü't-Tevhîd*, Mukaddime, 5, 6, dipnot: 5; Atay, Hüseyin, *Tabsîratü'l-Edille fî Usûli'd-Dîn*, Tenkitli Neşrine Giriş, Ankara 2004, I/16.

²² Huleyf, *Kitâbu Tevhîd Mukaddimesi*, 5.

Nûsûhî es-Semerkindî (570/1174 civarı), Ebü'l-Hasan Ali b. Ebî Bekr Abdülcelil b. Halil er-Rişdânî el-Merginânî ((593/1196).²³ Bu durum *Tabsiratü'l-Edille*'nin kaleme alındığı Selçuklular döneminden itibaren Mâtürîdîliğin temel kaynaklarından biri olduğunu göstermektedir.

Bu icâzetnâme silsilesinde *Tabsiratü'l-Edille*'nin kuşaktan kuşağa okutulduğunun ve dolayısıyla Mâtürîdîliğin Horasan ve Mâverâünnehir'de yayılışında ne kadar etkili olduğuna başka bir delil de şudur: *Tabsiratü'l-Edille*'nin icâzet silsilesinde, Hanefî literatürde önemli bir yeri olan *el-Hidâye* adlı eserin yazarı Ebü'l-Hasan el-Merginânî de bulunmaktadır. Bu durum, *el-Hidâye*'yi okuyanlar, okutanlar ve şerh edenlerle, Mâtürîdîliğin ana kaynaklarından *Tabsiratü'l-Edille*'yi okuyan ve okutanların aynı kişiler olduğunu göstermektedir. Ayrıca bu durum Selçuklular döneminde Hanefîlik ile Mâtürîdîliğin birlikte yayıldığını gösteren önemli bir delildir.

Ebü'l-Muîn en-Nesefî, *Tabsiratü'l-Edille*'sinde tespitlerimize göre yetmiş sekiz ayrı yerde İmam Mâtürîdî'nin ismine ve görüşlerine yer vermekte ve onu savunmaktadır.

Kezâ o, yine bu eserinde Ebü Hanife'nin görüşlerini en iyi bilen kişinin Mâtürîdî olduğunu kaydetmekte²⁴ ve en çok ona atıfta bulunmaktadır.²⁵ Kezâ Nesefî, Ebü Hanife'ye ait fikirlerin Mâtürîdî tarafından geliştirilip sistemleştirildiği görüşündedir. Zira o, "Mâtürîdî, imamet ve irade konularını düzenledi (nassa aleyhi)" diyerek bunu açıkça ifade etmektedir.²⁶ Ebü'l-Muîn en-Nesefî, bundan başka *Bahru'l-Kelâm fî Akâidi Ehli'l-İslâm* adlı eseriyle de Mâtürîdîliğin yayılışına katkıda bulunmuştur.

Sonuç olarak Ebü'l-Muîn en-Nesefî, Mâtürîdî'nin eserlerini okutarak onun görüşlerine açılım getirerek Mâtürîdî'yi ve fikirlerini yaymaya büyük çaba sarfetmiştir. Bu sebeple, kendisinden sonra gelen pek çok âlim, eserlerinde İmam Mâtürîdî ve Nesefî'nin görüşlerini birlikte vermişlerdir. Bundan dolayı Ebu'l-Muin en-Nesefî, Mâtürîdîliğin ikinci büyük imamı kabul edilmiştir. Bu sebeple, Selçuklular dönemindeki Mâtürîdîlerin ikinci büyük temsilcisi, Ebu'l-Muin en-Nesefî'dir demek mümkündür.

²³ Ebü'l-Muîn en-Nesefî, *Tabsiratü'l-Edille*, Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih Bölümü Nu: 2907 v. 1a ve Bayazıt Bölümü, 3063 v. 1a; krş., Nesefî, *Tabsiratü'l-Edille*, Ankara 2004, Mukaddime, 76, 77.

²⁴ Nesefî, *Tabsiratü'l-Edille*, I/162.

²⁵ Ak, *Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik*, 152–155.

²⁶ Nesefî, *Tabsiratü'l-Edille*, II/740.

3. Ebû Hafs Necmüddin Ömer en-Neseîî

461/1069 yılında Neseîî te dünyaya gelen Ömer en-Neseîî, ilk tahsilini memleketinde yaptıktan sonra Semerkant'a gitmiş ve orada Ebü'l-Yüsür el-Pezdevî ve Ebü'l-Muîn en-Neseîî gibi çok sayıda hocadan ders almıştır. Usûl, kelâm, tefsir, hadis, fıkıh ve nahiv alanlarında önde gelen bir âlim olan Ömer Neseîî, *Akâidü'n-Neseîîyye*, *el-Kand fî Zikri Ulemâ-i Semerkand* ve *et-Teysîr fî't-Tefsir* gibi çok kıymetli eserler vermiştir. 537/1142 yılında Semerkant'ta vefat etmiştir.²⁷

et-Teysîr fî't-Tefsir adlı eserinde İmam Mâtûrîdî'nin *Te'vîlât*'ını ana kaynak olarak kullanan²⁸ Neseîî, *el-Kand fî Zikri Ulemâ-i Semerkand* adlı eserinde de onu şu şekilde övmüştür: "eş-Şeyh el-İmam", "eş-Şeyh el-İmam Ebî Mansûr el-Mâtûrîdî rahîmehullah"²⁹ ve "Kıdvetü'l-Ferîkayn, İmam, Fadıl, vera sahibi, müftü, münazaracı, Daru'l-Cüzcânîyyede ders veren büyük bir müderris, fıkıh ve nazar ilimlerinde üst seviyede bir âlimdir."³⁰

Ömer Neseîî, İmam Mâtûrîdî'yi övmekle kalmamış aynı zamanda Mâtûrîdîyye akâidinin sade bir özeti kabul edilen *Akâidü'n-Neseîîyye*'yi yazarak Mâtûrîdîliğin kolay ve sistematik bir şekilde anlaşılmasına ve yayılmasına da katkıda bulunmuştur.

Neseîî'nin *Akâidü'n-Neseîîyye* eseri için Selçuklular döneminden itibaren çok sayıda şerh ve haşiyeler yazılmıştır.³¹ Bu durum Mâtûrîdîliğin Selçuklular döneminden itibaren *Akâidü'n-Neseîîyye* adlı eserle bütünleştiği ve temsil edildiğine işaret etmektedir.

Sonuç olarak bir taraftan kıymetli eserler yazarak diğer taraftan çok sayıda öğrenci yetiştiren Ömer Neseîî için Mâtûrîdîliğin Selçuklular dönemindeki kronolojik olarak üçüncü büyük temsilcisidir diyebiliriz. Bununla birlikte, Ömer Neseîî için Mâtûrîdîliğin en meşhur alimi demek te mümkündür. Zira yukarıda da belirtildiği gibi onun *Akâidü'n-Neseîîyye* adlı eseri Mâtûrîdîliğin kolay anlaşılmasına ve yayılmasına çok büyük katkıda bulunmuştur. Onun bu eseri yoğun bir şekilde günümüze kadar okutulmuş ve günümüzde de okutulmaktadır.

²⁷ Leknevî, *el-Fevâid*, 243, 244; Kefevî, *Ketâib*, v. 424; A. J. Wensinck, "Neseîî", *İA*, IX/199.

²⁸ Ayşe Hümayra Aslantürk, "Neseîî, Necmeddin", *DİA*, İstanbul 2006, 572.

²⁹ Ebü'l-Muîn en-Neseîî, *el-Kand fî Zikri Ulemâi Semerkand*, nşr. Nazar Muhammed el-Faryâbî, Riyad 1412/1991, 311, 320.

³⁰ Neseîî, *el-Kand*, 143; ayrıca bkz. *el-Kand*, 32, 311 vd.

³¹ Yavuz, "Akâidü'n-Neseîî", *DİA*, II/218.

4. Sadrü'd-Şehid Ömer b. Abdülaziz b. Mâze el-Buhârî

Selçuklu Sultanı Sencer tarafından Buhâra kadılığına atanan Sadrü's-Şehid Hüsâmüddin Ömer b. Abdülaziz b. Ömer b. Mâze el-Buhârî (536/1142), *Şerhu Câmiu's-Sağîr*³² adlı eserinde, dört ayrı yerde İmam Mâturîdî'ye atıfta bulunmaktadır.³³

O, bir taraftan Buhâra kadılık görevini sürdürerek, diğer taraftan Alâuddin el-Üsmendî ve Ali b. Hasan Burhaneddin el-Belhî gibi önemli âlimler yetiştirerek Mâturîdîliğin yayılışına hem resmi yönden hem de ilmî yönden katkı sağlamıştır. Bu bakımdan, Sadrü's-Şehid Selçuklu döneminde Mâturîdîliğin dördüncü temsilcisi kabul edilebilir.

5. Alâuddîn es-Semerkindî

Selçuklu döneminin önde gelen Hanefî-Mâturîdî âlimlerden birisi de Muhammed b. Ahmed b. Ebî Ahmed Ebû Bekir Alâuddîn es-Semerkindî (539/1144)'dir. Onun *Mîzânü'l-Usûl*, *Tuhfetü'l-Fukahâ* ve *Şerhu Kitâbü't-Te'vîlât* gibi önemli eserleri bulunmaktadır. Ebü'l-Muîn en-Neseî ve Ebü'l-Yüsr el-Pezdevî'den okuyup yetişen Alâuddin es-Semerkindî, kendisi de çok sayıda öğrenci yetiştirmiştir. Onun ileri gelen öğrencilerinden birisi "Sâhibü'l-Bedâi'" olarak meşhur olan Alâuddîn Ebi Bekir el-Kâsânî'dir.³⁴ Diğer bir öğrencisi ise *Tabsiratü'l-Edille*'yi okutmaya icâzet veren³⁵ Muhammed b. Hüseyin b. Nâsır b. Abdülaziz Ziyâüddin el-Bendenîci'dir.³⁶

Alâuddîn es-Semerkindî (539/1144) *Şerhu Kitâbu't-Te'vîlât* isimli eserinde Mâturîdî'nin *Te'vîlâtü'l-Kur'an*'ını Ebü'l-Muîn en-Neseî (508/1114)'den okumuş ve şerh etmiştir.³⁷

Alâuddîn es-Semerkindî, *Mîzânü'l-Usûl* adlı Usûl-ü Fıkıh eserinde³⁸ İmam Mâturîdî'ye çok sayıda atıfta bulunmaktadır. Bu atıfların birisinde,

³² Ahmet Özel, "Sadrüşşehid", *DİA*, İstanbul 2008, XXXV/426.

³³ İbn Mâze, *Şerhu'l-Câmi'i's-Sağîr*, v. 27a, 118a, 129a, 134a; Krş., Özen, *Ebû Mansûr el-Mâturîdî'nin Fıkıh Usûlünü Yeniden İnşası*, 33; Özel, "Sadrüşşehid", *DİA*, XXXV/425-426.

³⁴ Hanefî âlimlerin büyüklerinden olan Kâsânî, usûl ve fîrû da söz sahibi olduğundan "Âlimlerin meliki" unvanıyla anılmaktadır. Hocası Alâuddin es-Semerkindî, kızı Fatıma'yı Kâsânî ile evlendirmiştir. Bkz., Leknevi, *el-Fevâid*, 71, 91, 260; Özel, *Hanefî Fıkıh Âlimleri*, 47-48.

³⁵ Ebü'l-Muîn en-Neseî, *Tabsiratü'l-Edille*, Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih Bölümü Nu: 2907, v. 1a ve Bayazıt Bölümü, 3063, v. 1a; krş., Neseî, *Tabsiratu'l-Edille*, Ankara 2004, Mukaddime, 76, 77.

³⁶ Leknevi, *el-Fevâid*, 273.

³⁷ Alâuddin es-Semerkindî, es-Semerkindî, Alâuddin Ebû Bekir Muhammed b. Ahmed (539/1144), *Şerhu Te'vîlâtü'l-Kur'an*, Süleymaniye Ktp, Medine Bölümü, Nu: 179, v. 1b.

"eş-Şeyh el-İmam ez-Zâhid Ehl-i Sünnet'in reisi, Ebî Mansûr el-Mâturîdî es-Semerkindî (r.h.)"³⁹ diğeri bir atf ta ise, "Meşâyih-u Semerkant ve onların reisi eş-Şeyh el-İmam Ebû Mansûr el-Mâturîdî rahimehümülâh'a göre, umum ile amel etmek vaciptir"⁴⁰ demektedir.

Alâuddin es-Semerkindî, *Mizânü'l-Usûl*'ün bir yerinde Mâturîdî için "Ehl-i Sünnet'in reisi"⁴¹ iki yerinde ise "*Mâverâünnehir-Semerkant Hanefî fıkıh ekolünün reisi*", ifadelerini kullanmaktadır.⁴² Bu bakımdan Selçuklu döneminde Mâturîdîliğin beşinci büyük temsilcisi Alaüddin es-Semerkindî'dir demek mümkündür.

6. Alâüddîn es-Semerkindî el-Üsmendî

Selçuklu dönemi Mâturîdî alimlerinden birisi de Ebû'l-Feth Alâuddin Muhammed b. Abdülhamid b. Hasan b. Hüseyin b. Hamza es-Semerkindî el-Üsmendî'dir. O, 488/1095 yılında Semerkant'ta doğdu⁴³ ve 552/1157 yılında Buhara'da vefat etti.⁴⁴

Alâuddin el-Üsmendî, İmam Mâturîdî'nin görüşleri doğrultusunda kelâm ilminin özü anlamına gelen *Lübâbü'l-Kelâm* adlı bir eser yazmıştır.⁴⁵

Alâuddin el-Üsmendî, "İmamü'l-Hüdâ" olarak tavsif ettiği Mâturîdî'nin ismini ve görüşlerini açıkça savunmaktadır.⁴⁶ O'nun söz konusu eserinde ise iman ve İslâm konuları anlatılırken *en doğru görüşün İmamü'l-Hüdâ Ebû Mansûr el-Mâturîdî'nin görüşü* olduğu açıkça zikredilmektedir.⁴⁷

7. Ebü's-Senâ Muhammed b. Zeyd el-Lâmişî

Selçuklu döneminde Mâturîdîliğin diğeri bir temsilcisi de Ebü's-Senâ Muhammed b. Zeyd el-Lâmişî'dir. Onun doğum ve ölüm tarihi kesin olarak bilinmemektedir. Bununla beraber, *et-Temhîd li Kavâidit-Tevhîd*'ini tahkik eden Abdülmecid Türkî, Lâmişî'nin VI./XII. yüzyılda

³⁸ Alâuddin es-Semerkindî, Alâuddin Ebû Bekir Muhammed b. Ahmed (539/1144), *Mizânü'l-Usûl* fi Netâici'l-Ukûl, Katar 1404/1984. 4, 5; krş., Özen, *Ebû Mansûr el-Mâturîdî'nin Fıkıh Usûlünü Yeniden İnşası*, 78–80.

³⁹ Alâuddin es-Semerkindî, *Mizânü'l-Usûl*, 3.

⁴⁰ Alâuddin es-Semerkindî, *Mizânü'l-Usûl*, 280.

⁴¹ Alâuddin es-Semerkindî, *Mizânü'l-Usûl*, 3.

⁴² Alâuddin es-Semerkindî, *Mizânü'l-Usûl*, 191, 280.

⁴³ İbn Hacer el-Askalânî, Şihâbüddîn Ebû'l-Fazl Ahmed b. Ali, *Lisânü'l-Mizân*, Beyrut 1390/1971, V/243; Leknevî, *el-Fevâid*, 289; Kefevî, *Ketâib*, v. 186b; geniş bilgi için bkz., Özervarlı, M. Sait, *Alâeddin el-Usmendî ve Lübâbü'l-Kelâm Adlı Eseri*, İstanbul 2005, 25.

⁴⁴ Leknevî, *el-Fevâid*, 289; Kefevî, *Ketâib*, v. 186b.

⁴⁵ Bkz., Özervarlı, *Alâeddin el-Usmendî ve Lübâbü'l-Kelâm Adlı Eseri*, 23.

⁴⁶ Alâeddin el-Usmendî, *Lübâbü'l-Kelâm*, 47 vd.

⁴⁷ Alâeddin el-Usmendî, *Lübâbü'l-Kelâm*, 156.

yaşadığından ve onun *Tabsıratü'l-Edille* adlı eserinden istifade ettiğini kaydetmekte ve Lâmişî'nin Ebü'l-Muîn en-Neseffî'den ders almasını ihtimal dâhilinde görmektedir.⁴⁸ Biz de aynı görüşe katılıyoruz.

Lâmişî, *Kitâbü't-Temhîd li Kavâidi't-Tevhîd* adlı eserinde hem İmam Mâturîdî'ye hem de onun görüşlerini daha da sistemleştiren Ebü'l-Muîn en-Neseffî'ye çeşitli atıflarda bulunmaktadır. Bunlardan birincisi, imanın tanımıyla ilgili olan atıftır. Lâmişî, imanın kalb ile tasdik olduğu, dil ile ikrarın rükun değil kalbin tasdikine işaret kabul edilebileceğini ve Ebü Hanife'den gelen rivayet sebebiyle İmam Mâturîdî'nin aynı görüşü benimsediğini kaydetmektedir.⁴⁹

Ebü's-Senâ Muhammed b. Zeyd el-Lâmişî'nin *Kitap fî Usûli'l-Fıkh* adında önemli bir Hanefî bir fıkh usûlü kitabı da vardır.⁵⁰ O, bu eserinde de "Bütün meşâyihimiz ve onların reisi imâmü'l-hüdâ Ebü Mansûr el-Mâturîdî",⁵¹ "Semerkant meşâyihî ve onların en büyüğü el-İmam Ebü Mansûr el-Mâturîdî rahimehullah"⁵² şeklindeki ifadeleriyle İmam Mâturîdî'yi Hanefî Semerkant uleması içinde tamamen öne çıkarmaktadır.

Sonuç olarak Lâmişî'nin *Usûl-ü Fıkh* eseriyle Hanefîliğin, *et-Temhîd* ile de Mâturîdîliğin yalısına katkıda bulunduğunu söylemek mümkündür. Bu bakımdan Selçuklu döneminde Hanefî-Mâturîdîliğin önemli temsilcilerinden birisi de Lâmişî'dir diyebiliriz.

8. Nureddin es-Sâbüni (580/1184)

Selçuklu dönemin meşhur Hanefî-Mâturîdî alimlerinden birisi de şüphesiz Nureddin es-Sâbüni olarak meşhur olan⁵³ Ahmed b. Mahmud b. Ebî Bekr el-Buhârî'dir. Kaynaklarda ne zaman doğduğu hakkında kesin bir bilgi bulunmamaktadır. Fakat ömrünün sonlarına doğru Fahreddin er-Râzî⁵⁴ (606/1209) ile giriştiği münazara esnasında bir hayli yaşlandığını ifade etmesinden⁵⁵ ve 580/1184 yılında vefat ettiğinden⁵⁶ hareketle onun VI./XII. asrın başlarında doğduğu söylenebilir.

⁴⁸ Lâmişî, *Kitâbü et-Temhîd li Kavâidi't-Tevhîd*, 19; Leknevî de Hasan b. Ali Ebü'l-Kasım İmâdüddin el-Lâmişî adlı bir âlimden bahsetmektedir. Ona göre Hasan Lâmişî, Ebü Bekir Muhammed b. Hasan b. Mansûr en-Neseffî'den yetişti. Lâmişî, Fergana'nın bir köyüdür. Bkz., Leknevî, *el-Fevâid*, 115-116.

⁴⁹ Lâmişî, *et-Temhîd*, 128.

⁵⁰ Ebü's-Senâ Muhammed b. Zeyd el-Lâmişî el-Hanefî el-Mâturîdî, *Kitâb fî Usûli'l-Fıkh*, thk., Abdülmecid et-Türkî, Beyrut 1995, 205.

⁵¹ Lâmişî, *Kitâb fî Usûli'l-Fıkh*, 103.

⁵² Lâmişî, *Kitâb fî Usûli'l-Fıkh*, 134.

⁵³ Sâbüni, *el-Bidâye*, Râzî, *Münâzarât*, 7, 13; Topaloğlu, *Mâturîdiyye Akaidi*, 19.

⁵⁴ Râzî, hakkında geniş bilgi için bkz., Uludağ, *Fahreddin Râzî*, 1-158.

⁵⁵ Râzî, *Münâzarât*, 14.

Nureddin es-Sâbûnî'nin en meşhur eseri *el-Bidâye fî Usûli'd-Dîn*'dir. Onun bu eserini *el-Bidâye fî Usûli'd-Dîn*'i tahkiki olarak neşreden ve Türkçe'ye çeviren ve bu esnada onun *el-Muntaka* ve *el-Kifâye* adlı eserlerini de inceleyen Bekir Topaloğlu'na göre Nureddin es-Sâbûnî, Arapçanın inceliklerine vakıf bir âlim olarak en zor meseleleri ilmî ve kolay anlaşılır bir şekilde ortaya koymuştur.⁵⁷

Sâbûnî, *el-Bidâye* adlı eserinde Mâturîdî'yi, "Hidâyet rehberi ve Ehl-i Sünnet'in reisi Ebû Mansûr beyyazallahu ğurretehu"⁵⁸ "Büyük İmam Ebû Mansûr el-Mâturîdî"⁵⁹ şeklinde övmektedir. Diğer eserlerinde olduğu gibi *el-Kifâye* adlı eserinde de "Sâdik bir Mâturîdî"⁶⁰ olan Sabuni, Selçuklu döneminin en meşhur Mâturîdî alimlerinden birisidir.

B. Mâturîdîliğin Horasan Temsilcileri

Horasan, İranın doğusundan Cuyhun nehrine kadar olan bölgenin adıdır. Bu bölgede Herat, Hemadan, Belh ve Merginan gibi önemli kültür şehirleri bulunmaktadır.⁶¹ Bu şehirler, uzun süre Selçukluların hâkimiyeti altında kalmıştır. Mesela bunlardan Belh şehri 431/1040 yılındaki Dandanakan savaşından itibaren -birkaç yıl hariç- yüz seneden fazla Selçuklu hâkimiyetinde kaldı. Nitekim 451/1059 yılında Çağrı Bey, Belh, Toharistan, Tirmiz, Vahş ve Velvâlic'in idaresini Sultan Alparslan'a verdi.⁶² Sultan Alparslan Selçuklu Sultanı olunca Belhe oğlu Ayaz'ı vali tayin etti. Ayaz'dan sonra oraya Alparslan'ın diğer oğlu Tekiş vali tayin edildi. Sencer döneminde de İmadüddin Kamaç vali tayin edildi.⁶³

Horasan bölgesinde Muhammed el-Bendenici (545/1150'den sonra), Burhaneddin Ali b. Hasan el-Belhî (548/1153), Ali b. Osman el-Üşî ve Yusuf el-Hemdânî gibi büyük Hanefî-Mâturîdî alimler yetişmiştir. Bunların Mâturîdîliğe katkılarını kronolojik olarak vermenin uygun olacağı düşüncesindeyiz.

⁵⁶ Kureşî, *el-Cevâhir*, I/329; Kefevî, *Ketâib*, v. 138b; Leknevî, *el-Fevâid*, 74; Brockelmann, *Suppl.*, 2/643.

⁵⁷ Topaloğlu, *Mâturîdiyye Akaidi*, 21;

⁵⁸ Sâbûnî, *el-Bidâye*, 34.

⁵⁹ Sâbûnî, *el-Bidâye*, 39, 54, 62, 71, 86, 88.

⁶⁰ Topaloğlu, *Mâturîdiyye Akaidi*, 33.

⁶¹ Yakut el-Hamevî, Şihâbuddin Ebû Abdullah Yakut b. Abdullah el-Hamevî (627/1229), thk. Ferîd Abdülaziz el-Cündî, *Mu'cemü'l-Büldân*, Beyrut 1990, II/409 vd; Cl. Huard, "Horasan", *İA*, V/560.

⁶² İbn Adîm, *Buğye Taleb*, 33; Ahmed b. Mahmud, *Selçuknâme*, 122 vd.

⁶³ Tahsin Yazıcı, "Belh", *DİA*, İstanbul 1992, V/411.

1. Muhammed b. Hüseyin b. Nâsır Ziyâüddin el-Bendenîcî

Selçuklular döneminde Horasanlı Mâtürîdî alimlerin ilkinin Muhammed b. Hüseyin b. Nâsır b. Abdülaziz Ziyâüddin el-Bendenîcî (545/1150'den sonra) olduğunu söylemek mümkündür. O, Alâuddin es-Semerkandî'nin önde gelen öğrencilerindendir.⁶⁴ Muhammed el-Bendenîcî, Hanefîlerin en meşhur fıkıh kitaplarından sayılan *el-Hidâye* isimli eserin müellifi Ebü'l-Hasan el-Merginânî'nin hocasıdır. Muhammed el-Bendenîcî, 545/1150 yılında Merv şehrinde bulunduğu sırada bütün bildiklerini Merginânî'ye öğretmiş ve öğrettiklerini başkalarına öğretmesi için ona icâzet vermiştir. Ziyâüddin el-Bendenîcî'nin bildikleri arasında İmam Müslim'in *Kitâbu Sahîhi Müslim*'i bulunmaktadır. Muhammed el-Bendenîcî, aynı zamanda hocası Alâuddin es-Semerkandî'den *Tabsiratü'l-Edille*'yi okumuş ve ondan bu eseri okutmaya dair icâzet almıştır.⁶⁵

Muhammed el-Bendenîcî'nin yukarıda belirtildiği üzere bir taraftan *Kütübü Sitte*'nin ikincisi kabul edilen *Sahihu Müslim*'i okuyup okutması diğer taraftan Ebü'l-Muîn en-Nesefî'nin *Tabsiratü'l-Edille*'sini okuması ve onları başkalarına okutmaya icâzet alması önemli bir husustur. Bunun da bölgede bir hayli revaçta olan hadis ilmine ilgi duyanlar arasında Mâtürîdîliğin Selçuklular döneminde yayılmasına katkı sağladığı söylenebilir.

2. Ali b. Osman el-Üşî (569/1173)

Selçuklu döneminin Mâtürîdî alimlerinden birisi de kuşkusuz Ebü'l-Hasan Ali b. Osman b. Muhammed b. Süleyman Ebî Muhammed Sirâcüddin et-Teymiyye el-Fergânî el-Hanefî el-Üşî olup, o, Horasan'ın Üş şehrinde doğdu.⁶⁶ Fakat onun orada ne zaman doğduğu kesin olarak bilinmemektedir. Bununla birlikte, VI./XII. asrın ikici yarısında vefat ettiğinden hareketle onun V./XI. yüzyılın sonlarında veya VI./XII. yüzyılın başlarında doğduğu söylenebilir.⁶⁷

Hanefî fakihî ve Mâtürîdîye kelâmcısı olarak meşhur olan⁶⁸ Ali el-Üşî'nin en meşhur eseri 569/1173 yılında yazdığı *Bedü'l-Emâlî*'dir.⁶⁹ Ali el-Üşî bu eserinde Ehl-i Sünnet'in Mâtürîdî akâidini 66 beyitte özetlemiştir. Bu sebeple o, Ebü Hanifenin *Fıkhü'l-Ekber*'inin şiir şeklindeki

⁶⁴ Leknevî, *el-Fevâid*, 274.

⁶⁵ Leknevî, *el-Fevâid*, 273.

⁶⁶ Kureşî, *el-Cevâhir*, II/583; İbn Kutluboga, *Tâcü't-Terâcim*, 154; Özel, *Hanefî Fıkıh Âlimleri*, 52.

⁶⁷ Kureşî, *el-Cevâhir*, II/583; Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-Zimûn*, II/1200.

⁶⁸ Serkis, *Mu'cemü'l-Matbûât*, 499; Kehhâle, *Mu'cemü'l-Müelîfîn*, VII/148.

⁶⁹ Kureşî, *el-Cevâhir*, II/583; Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-Zimûn*, II/1530.

özeti sayılmaktadır.⁷⁰ Ayrıca *Bedü'l-Emâli*, Mâturîdî akâidine dair yazılan ilk manzum eserdir. Manzum olduğundan ezberlenmesi kolay olan el-Ûşî'nin bu eseri İslâm dünyasında çok meşhur olmuş ve pek çok kişi tarafından ezberlenmiştir.⁷¹

Şifâhî şiir kültürünün hâkim olduğu bir dönemde yaşayan Ali b. Osman el-Ûşî'nin Ebû Hanife ve Ebû Mansûr el-Mâturîdî'nin itikâdî fikirlerini *Bedü'l-Emâli*'de şiir şeklinde ifade etmesi, Hanefî-Mâturîdîliğinin Selçuklular döneminde daha kolay anlaşılıp yayılmasına büyük katkısı olmuştur. Bu bakımdan Selçuklu dönemi Mâturîdî temsilcilerin en meşhurlarından birisinin de Ali b. Osman el-Ûşî olduğunu söylemek mümkündür. Onun bu eseri yoğun bir şekilde günümüze kadar okutula gelmiş ve günümüzde de okutulmaktadır.

3. Ebü'l-Hasan el-Merginânî Selçuklu dönemi Mâturîdî alimlerin belli başlılarından biri de Ebü'l-Hasan Burhanuddin Ali b. Ebî Bekr b. Abdülcelil el-Fergânî el-Merginânî er-Riştânî (593/1197)'dir. O, büyük bir Hanefî bir fakih, hafız, muhaddis, müfessir, edip ve şair ve aynı zamanda faziletli, zahid ve takva sahibi büyük bir âlimdir.⁷²

Merginânî, Ebû Hâfız Ömer en-Nesefî, Sadru'd-Şehid Husâmüddin Ömer b. Abdülaziz b. Ömer b. Mâze ve Sadru's-Said Tâcüddin Ahmed b. Abdülaziz b. Ömer b. Mâze gibi meşhur âlimlerden yetişmiştir. Kendisi de Şemsül Eimme el-Kerderi, Burhânü'l-İslâm ez-Zernûci ve Mahmud b. Hüseyin el-Uşrûşenî gibi pek çok âlime hocalık yapmıştır.⁷³ Merginânî'nin hocalarından ikisi Sadru's-Şehid ve Sadru's-Said, daha önce belirtildiği üzere Selçuklu Sultanı Sencer tarafından Buhâra'ya kadı olarak atanan Sadru'l-Kebîr Burhaneddin'in oğludur.

Ebü'l-Hasan el-Merginânî'nin en meşhur eseri, *el-Hidâye* adlı fıkıh kitabıdır.⁷⁴ Ayrıca o, Ebü'l-Muîn en-Nesefî'nin *Tabsiratü'l-Edille* adlı eserini, Alâuddin es-Semerkindî'nin öğrencisi olan Muhammed b. Hüseyin b. Nâsır b. Abdülaziz Ziyâüddin el-Bendenîci'den okumuş ve ondan *Tabsıra*'yı okutmaya dair icâzet almıştır.⁷⁵ O da Şemsü'l-Eimme

⁷⁰ Kaşeli Ali Rıza, *Akâid Emâli ve Fıkıh-ı Ekber Tercümesi*, İstanbul 1997, 3.

⁷¹ Zaylabidin Acımamatov, *Ebû Hanife ve Fergana Vadisindeki Etkisi*, AÜSBE, Ankara 2005, 130. (Basılmamış Doktora Tezi).

⁷² Kureşî, *el-Cevâhir*, III/627; Leknevî, *el-Fevâid*, 230; Özel, *Hanefî Fıkıh Âlimleri*, 56.

⁷³ Kureşî, *el-Cevâhir*, II/93-94, 628; Leknevî, *el-Fevâid*, 231; Özel, *Hanefî Fıkıh Âlimleri*, 56-57.

⁷⁴ Özel, *Hanefî Fıkıh Âlimleri*, 57.

⁷⁵ Leknevî, *el-Fevâid*, 273.

Muhammed b. Abdüssettâr b. Muhammed el-Kerderî (642/1244)'yi yetiştirmiş⁷⁶ ve kendisine *Tabsıratü'l-Edille*'yi okutma icâzeti vermiştir.⁷⁷

Sonuç olarak Ebü'l-Hasan el-Merginânî, Selçuklu döneminin Hanefî-Mâtürîdî âlimlerinin önemli bir temsilcisidir. Onun *el-Hidâye* isimli meşhur fıkıh kitabının yazarı olarak öğrencilerine *el-Hidâye* ile birlikte *Tabsıratü'l-Edille*'yi okutması ve tavsiye etmesiyle, Mâtürîdîliğin yayılmasına büyük katkı sağladığı aşikardır.

4. Yusuf el-Hemedânî

Selçuklu Sultanı Sencer döneminde yaşayan Yusuf el-Hemedânî, 442/1050 yılında Hemedan'ın Bûzencir kasabasında doğdu. İlk tahsilini memleketinde yaptıktan sonra on sekiz yaşındayken Bağdat Nizâmiye medresesine başladı ve orada Ebü İshâk eş-Şirâzî'den ders aldı.⁷⁸ Daha sonra İsfahan, Semerkant ve Buhâra'da eğitimine devam eden Yusuf el-Hemedânî, ilk tahsilini Şâfi bir âlim olan Şirâzî'nin yanında yapmasına rağmen, İmam-ı Azam Ebü Hanife'ye son derece bağlı Hanefî bir mutasavvıftır.⁷⁹

Selçuklular döneminin büyük sûflerinden biri olan Yusuf Hemedânî,⁸⁰ İsfahan ve Semerkant'ta hadisle meşgul oldu, 506/1112 yılında Bağdat'a gitti⁸¹ ve oradaki Nizâmiye medresesinde vaazlar verdi. Daha sonra Merv şehrine yerleşti. Bununla birlikte, zaman zaman Buhâra, Semerkant, Merv ve Herat gibi diğer İslâm merkezlerine gidip geldi. O, gittiği her yerde halkın irşadına ve olgunlaşmasına çalıştı.⁸² Onun insanlar üzerindeki etkisi hem hayatta iken hem de vefatından

⁷⁶ Leknevî, *el-Fevâid*, 290, 291.

⁷⁷ Bkz., Ebü'l-Muîn en-Nesefî, *Tabsıratü'l-Edille*, Süleymaniye Ktp., Fatih Bölümü, Nu: 2907 ve Bayazıt Bölümü, Nu: 3063; krş., Nesefî, *Tabsıratü'l-Edille*, Mukaddime, 76, 77.

⁷⁸ Yusuf el-Hemedânî Nizamiye medresesine geldiğinde yaşının küçüklüğüne rağmen hocası Ebü İshak'ın dikkatini çekmiş ve büyük takdirini kazanmıştır. Bkz., Zehebî, *el-A'lâm*, XX/66-69; Molla Câmî, *Nefehâtü'l-Üns*, II/522; Herevî, *Reşahât*, 17.

⁷⁹ ez-Zehebî, Şemsüddin Ebü Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Osman (748/1347), *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, thk., Şuayb el-Arnaut-M. Nuaym el-Araksûsî, Beyrut 1996, XX/66-69; İbn Kesir, İsmail b. Ömer İmâdüddin Ebü'l-Fidâ (774/1373), *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, Beyrut 1990, XII/174; Köprülü, *İlk Mutasavvıflar*, 66.

⁸⁰ ez-Zehebî, Şemsüddin Ebü Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Osman (748/1347), *el-İber fi Haberî men Gâber*, thk., Ebü Hacer Muhammed es-Said b. Bisyûnî, Beyrut 1985, II/448 vd; Molla el-Câmî, Nureddin Abdurrahman b. Ahmed (898/1492), *Nefehâtü'l-Üns*, thk. Muhammed Edib el-Câdir, Beyrut 1424/2003, 522; krş., Köprülü, *İlk Mutasavvıflar*, 66 vd.

⁸¹ Zehebî, *Siyeru A'lâm*, 66-68; Molla Câmî, *Nefehâtü'l-Üns*, 524; Yusuf Hemedânî, İbn Kesir'e göre Bağdat'a 515/1121 yılında gitmiştir. Bkz., İbn Kesir, *el-Bidâye*, XII/174.

⁸² Zehebî, *Siyeru A'lâm*, XX/67, 68; İbnü'l-Cevzî, İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Abdurrahman b. Ali b. Muhammed (597/1200), *el-Muntazam fi Târîhi'l-Mülük ve'l-Ümem*, thk., Süheyl Zekkâr, Beyrut 1415/1995, X/328-329; Hayati Bice, *Hoca Ahmet Yesevi Divanı Hikmet*, Ankara 2005, XI; Ocak, Ahmet, *Selçukluların Dini Siyaseti*, İstanbul 2002, 43.

sonra devam etti. Nitekim onun Merv şehrindeki kabri yüzyıllarca mübarek kabul edilip ziyaret edilmektedir.⁸³

Yusuf Hemedani'nin öğrencisi Abdülhâlık Gucdüvânî'nin *Makâmât-ı Yûsuf Hemedânî* adlı eserinde, Yusuf Hemedânî'nin, "Ebû Hanife ve Ashâbının mezhebinde olduğu",⁸⁴ "Hakikaten müminim"⁸⁵, "İman, artmaz ve eksilmez"⁸⁶ ve "Akla uyun, nefse uymayın"⁸⁷ dediği kaydedilmektedir. Yusuf Hemedânî de *Rutbetü'l-Hayât* adlı eserinde, Ehl-i Sünnet itikadının yarısı için "Kul, güç ve irade sahibidir, kendi iradesiyle iş yapar, söz söyler"⁸⁸ demektedir. Bu kayıtlar, Yusuf Hemedânî'nin İmam Mâturîdî ile aynı iman anlayışını benimsediğini ve onun gibi akla ve iradeye önem verdiğini göstermektedir. Bu da Yusuf Hemedânî'nin Hanefî-Mâturîdî bir sûfî olduğuna başka bir delildir.

Kaynaklarda Yusuf Hemedânî, 506/1112 yılında Bağdat Nizâmiye Medresesinde konuşurken, Ebû Bekir eş-Şâşî'nin iki oğlu ayağa kalktığı ve Yusuf Hemedânî'yi "Eş'arî mezhebine göre konuşacaksan konuş! Yoksa sus"⁸⁹ şeklinde tehdit ettiği kaydedilmektedir. Bunun üzerine Yusuf Hemedânî, onlara "Bunu sizin gençliğinize sayıyorum"⁹⁰ şeklinde cevap vermiş ve konuşmasına kaldığı yerden devam etmiştir.⁹¹ Bu kayıt, Yusuf Hemedânî'nin amelde Hanefî, itikatta Mâturîdî bir sûfî olduğuna işaret etmektedir.

Sûfilik üzerine önemli çalışmaları bulunan Necdet Tosun da *Bahâeddîn Nakşibend Hayatı, Görüşleri ve Tarikatı* adlı eserinde Yusuf Hemedânî'nin amelde Hanefî, itikatta Mâturîdî olduğunu kaydetmektedir.⁹²

Yusuf el-Hemedânî'nin Merv şehrindeki hankâhı, Horasan'ın Kâbe'si olarak meşhur olmuştur.⁹³ O, Bağdat'tan Semerkant'a kadar uzayan büyük bir coğrafyada yaşayan halk tarafından sevilip, saygı

⁸³ İbn Hallikân, Ebû'l-Abbâs Şemsüddîn Ahmed b. Muhammed b. Ebî Bekr (681/1282), *Vefeyâtü'l-A'yân ve Enbâu Enbâi'z-Zemân*, thk. İhsan Abbas, Beyrut 1397/1977, VII/80 vd; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, X/328-329; el-Herevî, Ali b. Hüseyin el-Vâiz, *Reşahâtü Ayni'l-Hayât*, Beyrut trz., 17; Hayati Bice, *Hoca Ahmet Yesevi Divanı Hikmet*, Ankara 2005, XI; Ocak, *Selçukluların Dini Siyaseti*, 43.

⁸⁴ Gucdüvânî, Abdülhâlık, "Makâmât-ı Yûsuf Hemedânî", *Hayat Nedir (Rutbetü'l-Hayât)*, çev., Necdet Tosun, İstanbul 2008, 45.

⁸⁵ Gucdüvânî, "Makâmât-ı Yûsuf Hemedânî", 44.

⁸⁶ Gucdüvânî, "Makâmât-ı Yûsuf Hemedânî", 45.

⁸⁷ Gucdüvânî, "Makâmât-ı Yûsuf Hemedânî", 45.

⁸⁸ Yûsuf Hemedânî, *Hayat Nedir (Rutbetü'l-Hayât)*, çev., Necdet Tosun, İstanbul 2008, 84.

⁸⁹ Zehebî, *Siyeru A'lâm*, 66-68; İbn Kesir, *el-Bidâye*, XII/174.

⁹⁰ Zehebî, *Siyeru A'lâm*, 66-68; İbn Kesir, *el-Bidâye*, XII/174; krş., Molla Câmî, *Nefehâtü'l-Üns*, 524.

⁹¹ Zehebî, *Siyeru A'lâm*, 66-68; İbn Kesir, *el-Bidâye*, XII/174.

⁹² Necdet Tosun, *Bahâeddîn Nakşibend Hayatı, Görüşleri ve Tarikatı*, İstanbul 2002, 49.

⁹³ Krş., Hamid Algar, "Hâcegân", *DİA*, İstanbul 1996, XIV/431.

duyulmuş ve ziyaret edilmiştir.⁹⁴ Bu durum Yusuf el-Hemedânî'nin yaşadığı devirde Selçukluların başşehirinde ne kadar büyük bir nüfuzla sahip olduğunu göstermektedir. Hemedânî'nin Selçuklu halkı üzerinde bu derece etkili olmasından hareketle, onun, Mâtürîdîliğin geniş kitlelere ulaşmasına yardımcı olduğunu söyleyebiliriz.

Makâmât-ı Yûsuf Hemedânî adlı eserde geçen bir kayıttta, Sultan Sencer, 504/1110 yılında şeyh Yûsuf Hemedânî'ye 50.000 dinar göndermiş ve ondan hayır dua talep etmiştir.⁹⁵ Yusuf Hemedânî de Sultan Sencer'in yardımını ve dua talebini kabul etmiş ve ona bir de âdâb ile ilgili husuları içeren bir tavsiye mektubu yazdırmıştır.⁹⁶

Bu olay, Yusuf Hemedânî'nin sadece Selçuklu halkı üzerinde değil, aynı zamanda Selçuklu yönetimi üzerinde de etkili olduğunu göstermektedir.

Yukarıdaki bilgilerden hareketle Selçuklular döneminde yaşayan Yusuf el-Hemedânî gibi Hanefî mutasavvıfların fakih-mutasavvıf birliğine sağlamak suretiyle Hanefî-Mâtürîdîliğin yayılışına önemli katkıları olduğu söylenebilir.

Selçuklular döneminde yaşadığını tespit ettiğimiz, belli başlı Hanefî-Mâtürîdî âlimlerin listesi:

1. Fahru'l-İslâm Ebü'l-Usr Ali b. Muhammed b. Hüseyin el-Pezdevî (482/1089)
2. Şemsü'l-Eimme Ebû Bekir Muhammed b. Ahmed b. Sehl es-Serahsî (483/1090)
3. Sadru'l-İslâm Ebü'l-Yüsr Muhammed b. Muhammed el-Pezdevî (493/1099)
4. Ebü'l-Muîn Meymûn b. Muhammed b. Muhammed en-Neseî (508/1114)
5. Ebû İshâk İbrahim b. İsmail b. Ahmed Saffar el-Buhârî (534/1139)
6. Yusuf el-Hemedânî (535/1140)
7. Sadrü's-Şehîd Hüsâmüddin Ömer b. Abdülaziz b. Ömer b. Mâze el-Buhârî (536/1141)

⁹⁴ Herevî, *Reşahât*, 17.

⁹⁵ Gucdüvânî, "Makâmât-ı Yûsuf Hemedânî", 40.

⁹⁶ Gucdüvânî, "Makâmât-ı Yûsuf Hemedânî", 40, 49.

8. Ebû Hafs Necmüddin Ömer en-Neseî (537/1142)
9. Alâuddin Ebû Bekir Muhammed b. Ahmed es-Semerkindî (539/1144)
10. Ebü's-Senâ Mahmud b. Zeyd el-Lâmişî el-Haneî (VI/.XII. yüzyılın başları)
11. Alâuddin Ebû Abdullah Muhammed b. Abdurrahman el-Buhârî (546/1151)
12. Burhâneddin Ali b. Hasan b. Muhammed b. Ebî Cafer el-Belhî (548/1153)
13. Ahmet Yesevî (562/1167)
14. Muhammed b. Hüseyin en-Nûsûhî el-Bendenîcî es-Semerkindî (570/1174 civarı)
15. Ali b. Osman el-Uşî (575/1179)
16. Nureddin es-Sâbûnî (580/1198)
17. Ahmed b. Muhammed b. Ömer el-Attâbî el-Buhârî (586/1190).
18. Alâuddin Ebû Bekir b. Mesûd el-Kâsânî (587/1191)
19. Ebü'l-Hasan el-Merginânî (593/1196)

Selçuklular döneminde yaşadığını tespit ettiğimiz, belli başlı Haneî-Mâturîdî kaynakların listesi:

1. *Kitâbü Usûli'd-Dîn*
2. *Tabsiratü'l-Edille*
3. *Bahru'l-Kelâm fî Akâidi Ehli'l-İslâm*
4. *et-Temhîd li Kavâidi't-Tevhîd*
5. *Şerhu'l-Câmii's-Sağîr*
6. *el-Mebsût*
7. *Akâidü'n-Neseîyye*
8. *Şerhu Kitâbü't-Te'vîlât*
9. *el-Emâlî*
10. *Lübâbü'l-Kelâm*
11. *Kitâbü't-Temhîd li Kavâidi't-Tevhîd*
12. *el-Bidâye fî Usûli'd-Dîn*

13. *Mîzânü'l-Usûl an Netâici'l-Ukûl*
14. *Tuhfetü'l-Fukahâ*
15. *Kitap fî Usûli'l-Fıkh*
16. *Şerhu'l-Câmi'i's-Sağîr,*
17. *el-Bedâiu's-Senâî fî tertîbi'ş-Şerâi'*
18. *el-Hidâye*
19. *Şerhu'l-Câmi'i's-Sağîr,*

Sonuç

Mâturîdîliğe ait temel eserler, Büyük Selçukluların hüküm sürdüğü V./XI. ve VI./XII. yüzyıllarda kaleme alınmıştır. *Tabsiratü'l-Edille*, *Akâidü'n-Nesefiyye*, *el-Emâlî* ve Türkçeye *Mâturîdîyye Akaidi* olarak çevrilen *el-Bidâye ve'n-Nihâye* gibi Mâturîdîliğe ait temel kaynakların çoğu Selçuklu Hanefî âlimlerine aittir. Tespitlerimize göre Ebû'l-Muîn en-Nesefî, Ömer en-Nesefî, Alâuddin es-Semerkindî ve Nureddin es-Sâbûnî gibi yirmiye yakın önde gelen Selçuklu Hanefî âlimlerin hepsi itikatta Ebû Mansur el-Mâturîdî'yi İmam kabul etmişlerdir. Onlar bununla da kalmamışlar, *Tabsiratü'l-Edille* gibi Mâturîdîliğin ana kaynakları ile *el-Hidâye* gibi Hanefîliğin temel eserlerini icâzet yoluyla nesilden nesile okutmuşlardır. Böylece Selçuklu Hanefî âlimleri, Hanefîliği ve Mâturîdîliği birlikte yaşamışlardır.

Selçuklular döneminde İmam Mâturîdî'nin fıkhta ve itikatta imam kabul edilmesine rağmen kaynaklarda Mâturîdîyye isminin geçmeyişinde, Ebû Hanife'nin "İmam-ı A'zam" ve "İmam-ı Celil" gibi unvanlarla, Hanefîlerin gönlünde taht kurmasının payı büyüktür. Kezâ Mâturîdînin görüşlerinin asıl itibarıyla İmam-ı Azam Ebû Hanife'ye ait olması gibi diğer sebeplerden dolayı Selçukluların ilk döneminde Mâturîdîlik ismi yerine Hanefîlik, hem amelde hem de itikatta mezhep olarak kullanılmıştır. Bu nedenle İmam Mâturîdî, bazı ilk dönem âlimleri tarafından Hanefîyye mezhebinin bir mensubu olarak görülmüştür. Selçukluların son dönemlerinde *İmam Mâturîdî ve tâbileri* şeklinde bir isimlendirilmeye gidilmiş ve Hanefîlerin itikattaki imamı, Ebû Mansûr el-Mâturîdî olmuştur. Bu dönemde kullanılan "Mâturîdî ve tabileri" ifadesinin yanı sıra konumuzla doğrudan ilgisi olmayan diğer bazı sebeplerin, bu mezhebin daha sonraki dönemlerde Mâturîdîyye veya Mâturîdîlik şeklinde isimlendirilmesine zemin hazırladığını söyleyebiliriz.

Selçukluların İslâmiyeti Hanefî âlimlerden öğrenmiş olmaları, İmam Mâturîdî'nin Türk oluşu ve Mâverâünnehirli Hanefî âlimlerin fıkhta olduğu kadar, itikatta Mâturîdî'nin adı ve fikirleri etrafında birleşmele-
rinde önemli rol oynamıştır.

Mâturîdîlik, Selçuklular döneminde Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat'in büyük bir kolu olarak Horasan ve Mâverâünnehir'de Gazne ülkesinde ve Türklerin yaşadığı / hakim olduğu bütün bölgelere yayılmıştır. Mâturîdîlik, Selçuklulardan sonra Osmanlılar döneminde de varlığını sürdürmüştür. Günümüzde ise Türkiye, Afganistan, Hindistan, Pakistan, Doğu Türkistan, Malezya, Endonezya, Rusya, Kafkaslar, Orta Asya, Orta Doğu ve Balkanlar ile diğer bölgelerde yaşayan Müslümanların büyük bir kısmı tarafından benimsenmektedir. Ama ne yazıkki bu mezhep ve temsilcileri mensupları tarafından dahi iyi bilinmemektedir.